
Деян Драгоев / Dejan Dragoev

КЪСНОАНТИЧНА КРЕПОСТ В М. ДОЛАП БОАЗ/
КАЛЕТО В ЗЕМЛИЩЕТО НА С. СВАЛЕНИК,
РУСЕНСКА ОБЛАСТ. ПРОУЧВАНИЯ ПРЕЗ
2007–2010 г.
(ПРЕДВАРИТЕЛНО СЪОБЩЕНИЕ)

*Late Antiquity Fortress in the “Dolap Boaz/Kaletó”
Area in the Village Land of Svalenik, Rouse District.
A 2007–2010 Research.
(Preliminary Report)*

Keywords: *Late Antiquity, fortress, burgus, refugium, settlement, coin hoards*

The object of the present report is a Late Antiquity fortress, located in the “Dolap boaz” area, about 30 km to the Southeast of Rouse and 4.5 km to the Northwest of the village of Svalenik, Rouse District. The fortification occupies the crest of a narrow rocky promontory with steep slopes, projecting from West to East between the Malki Lom river canyon and the “Dolap boaz” dingle. The beginning of the archaeological research of the site was set in 2007.

Two main construction periods are clearly identifiable, based on the revealed structures and the stratigraphically specified archaeological material.

The first one falls within the chronological frame from the second quarter/the middle of the 4th century to the last quarter of the 4th century. The construction of the fortification system of the site and a building at its most Eastern part refer to this period. A conditional terminus post quem for their construction is a coin from the PROVIDENTIAE CAESS type, minted in the 324-330 period, found in the plaster solder of the East fortification wall. The final date of the period is precisely fixed by two hoards of Late Roman coins of small nominal with a last in chronology coin minted in the 367-378 period. The location of the site suggests its identification with a military-police fortification of the burgus type, built for the implementation of effective control and protection of the comfortable road, sliding down into the river valley through the Dolap boaz dingle and the approaches to the large fortified center, registered on the opposite riverbank.

Separate findings, mainly coins and ceramic forms, typical for the first half of the 5th century, show that the fortification was used in one degree or another after the “Second Gothic war” of Emperor Valens. The lack of registered structures, with which to bind these materials, is an argument for the functional identification of the site as a refugium. The fortress is used as a temporary shelter up to the beginning of the third quarter of the 5th century.

After a certain hiatus in its development, the fortification is restored at the end of the 5th/the beginning of the 6th century. The second construction period is characterized by a significant reorganization in the internal layout of the fortress. The fortified area is densely built with buildings, whose walls are constructed of broken stones at its base, soldered with mud mixture, and with sun-dried bricks at height. Through the remains of such walls and the typical hewings in the continental rock for their foundations, two large multi-part buildings can be identified for certain at this stage of the research, one of which is interpreted as a workshop.

Functionally, during this second construction period the fortress can be considered to be a fortified core of the settlement agglomeration, which developed during the Late Antiquity on the hard to reach slopes of the rocky promontory – the successor of the unfortified settlement from the previous period. The end of the period refers to the end of the 6th–the beginning of the 7th century, when the fortress became the victim of a spontaneous fire registered across the researched area.

Обектът се намира в м. Долап боаз, отстояща на около 4,5 км северозападно от с. Сваленик, Русенска област (обр. 1). Местността по своята геоморфоложка характеристика представлява врязан в кредни и сарматски варовици дол, по който се осъществява удобен сход в долината на р. Малки Лом откъм левия ѝ бряг. Подобни възможности се срещат твърде рядко по протежението на Малколкомския каньон и това съвсем справедливо е намерило израз в локалната топонимия – “боаз” (проход). За комуникационното значение на този “проход” свидетелства и изграденият по левия бряг на дола път, използван и до ден днешен¹.

Укреплението заема билото на тесен скалист нос със стръмни склонове, издаващ се от запад към изток между каньона на р. Малки Лом и дола “Долап боаз” (обр. 2). Дължината на носа не надхвърля 50 м, а максималната широчина е около 15 м. Размерите на укреплението не са установени, но с голяма сигурност може да се твърди, че то е обхващало цялата широчина на скалния нос и високата тераса в северното му подножие².

Крепостта е останала извън полезрението на К. Шкорпил по време на неговите теренни обхождания по долината на Лом в края на XIX – началото на XX в. В една краеведска публикация обектът е определен неправилно като тракийска (IV–III в.) и средновековна (XIII–XIV в.) крепост³. При съставянето на каталога на античните паметници в Русенска област за *Tabula Imperii Romani K35 Philippopolis*, на базата на своите теренни наблюдения, авторът определя

обекта като *refugium*, изпозван от населението, обитаващо неукрепеното селище, функционираше в периода III–IV в., регистрирано в източното му подножие⁴.

Началото на същинското археологическо проучване на обекта се полага през 2007 г., провокирано от увеличаващата интензивност на иманярската интервенция в района. Първата година научен ръководител на археологическото проучване бе ст. н. с. д-р С. Торбатов от НАИМ при БАН, а следващите три сезона – авторът на настоящата статия. На различен етап от проучването в него взеха участие студенти и докторанти от ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”, РУ “Ангел Кънчев”, археолози от РИМ – Русе и ИМ – Попово. Геофизическите заснемания са осъществени от инж. А. Каменаров, а остеологичният материал е обработен от ст. н. с. д-р Л. Нинов от НАИМ при БАН.

През първите два археологически сезона, предвид поставените цели, проучването бе със сондажен характер, като работата бе концентрирана в три сондажа с обща площ от 100 кв. м, ситуирани в най-източната част на укреплението⁵. През 2009 г. обектът бе привързан към единна план-квадратна мрежа, номерацията на квадратите на която е с латински букви във възходящ ред от север на юг и с арабски цифри от запад на изток⁶.

Отчетливо разграничими са два основни строителни периода. Първият попада в хронологическата рамка от втората четвърт – средата на IV в. до последната четвърт на IV в. Към този период се отнася изграждането на укрепителната система на обекта и сграда в най-източната му част (обр. 3). Проучени са близо 40 м от южната крепостна стена, изградена в *opus incertum* от средни по размер, грубо обработени каменни блокове, при подчертан стремеж към спазване на редова зидария. За спойка на каменните блокове е използван бял хоросан. В отделни участъци е налице обмазване на фугите. Емплектонът е от ломени камъни, споени с бял хоросан с примес от счукана строителна керамика. Стената е с дебелина 1,35–1,40 м. Фундирана е директно върху предварително разчистената и заравнена за целта скала. В участъците, при които е налице естествено пропадане на материковия терен, той е нивелиран посредством плътен блокаж от ломени камъни, върху който ляга стената. Специфична особеност на южната крепостна стена е отсъствието на видимо разграничими суб- и суперструкция. Във височина тя е най-добре съхранена в източната си част, където са запазени до 7-8 реда от вътрешното ѝ лице и до 5 реда от външното. В западна посока, предвид денivelацията на терена, крепостната стена е запазена до 1-2 реда от външното лице и 3-4 реда от вътрешното. По трасето ѝ, на 10,20 м западно от разрушения до материкова скала югоизточен ъгъл, е регистриран единственият засега вход в укреплението (потерна), оформен като обикновен отвор в крепостната стена. От вътрешната страна потерната е фланкирана от долепена до южната крепостна стена сграда и една стена, перпендикулярна на крепостната. Така оформеното входно пространство с

размери 1,10 x 2,30 м е изпълнявало ролята на своеобразен пропугнакулум, засилващ отбранителните възможности на потерната. На един по-късен етап, но не много отдалечен във времето от изграждането на крепостната стена *a fundamentis*⁷, потерната е зазидана и на това място откъм външното лице на крепостния зид допълнително е пристроена масивна структура с правоъгълен план (контрафорс или малка плътна кула), издаваща се 1,42 м и с дължина по фронта 2,00 м⁸.

Поради естествената недостъпност на терена от изток, ролята на крепостна стена на укреплението се изпълнява от източната стена на споменатата по-горе сграда. Зидът е с максимално запазена дължина от 6.95 м и широчина от 1 м, изграден от ломени камъни в *opus incertum*, с твърде пестелива употреба на хоросан. Сградата е с неустановена форма, поради разрушенията в северната ѝ част, но предвид топографските особености на терена, вероятно планът ѝ е квадрат или форма близка до него. Почти изцяло запазена е южната ѝ стена, долепена плътно до крепостната и на практика увеличаваща широчината ѝ в този сектор до 2 м. Изградена е в *opus vittatum* от добре обработени каменни блокчета, споени с хоросан, идентичен с този на южната крепостна стена. Поради денивелацията на терена, от западната стена на сградата е съхранена само частта при югозападния ѝ ъгъл, с максимална дължина от 2,50 м. В северна посока трасето ѝ се проследява добре, благодарение на характерното изсичане на материковата скала, оформящо легло за полагане на основите ѝ. Посредством един надлъжен зид сградата е разделена на две помещения. По-добре запазеното южно помещение е с вътрешни размери 8,40 x 4 м. Предвид липсата на регистрирано подово ниво, много вероятно е ролята на такова да е изпълнявана от материковата скала, а помещението да е използвано като приземен склад. В подкрепа на това твърдение е и обстоятелството, че тук е открита близо 2/3 от амфорната тара, отнасяща се към първия строителен период на укреплението.

Северното помещение на сградата е достигнало до нас в много разрушен вид както в резултат на естествените ерозионни процеси, довели до пропадане на част от стените му, така и от намесата на антропогенния фактор в по-ново време. Всичко това се явява обективна пречка за изясняване планово-композиционната схема на сградата и функционалното предназначение на самото помещение. Много вероятно е, подобно на южното, и то да е имало стопански функции, а регистрираното изсичане и стъпаловидно заравняване на материковата скала да е целяло максималното усвояване на застроената площ. Същата роля има и откритият в югоизточния ъгъл на помещението пласт от дребни ломени камъни и хоросан, идентичен с този на крепостната стена, нивелиращ естественото пропадане на скалния терен и явяващ се подово ниво в това помещение.

Солидният градеж на сградата предполага наличието поне на още един етаж, а откритите единични фрагменти от тегули и имбрици дават основание да се допусне, че сградата е била покрита именно по този начин.

На базата на многобройния нумизматичен и керамичен материал, строителството на сградата, а респективно и на крепостната стена, се отнася към втората четвърт – средата на IV в. Условен *terminus post quem* за изграждането им се явява монета на Констанций II от типа *PROVIDENTIAE CAESS*, сечена в периода 324–330 г., открита в хоросанов отломък от източната крепостна стена. Крайната дата на периода е точно фиксирана от две колективни находки⁹ от късноримски дребнономинални монети, едната от които депонирана в керамична чашка, вкопана в хоросановото подоово ниво в северното помещение на сградата (обр. 4). Последната по хронология монета и в двете находки е отсечена в периода 367–375 г. Откриването на двете находки се явява достатъчно обективен маркер за катаклизъм, сполетял крепостта в последната четвърт на IV в., по време или малко след Втората готска война (377–378 г.) на император Валенс.

Отделни находки, предимно монети и керамични форми, характерни за началото и средата на V в. показват че теренът се е използвал и след тези събития. Този подемен материал обаче не е обвързан с конкретни археологически структури, а се открива главно в нивелационния пласт, предхождащ изграждането на проучените сгради от втори строителен период. Предвид липсата на регистрирано застрояване в укрепената територия в периода от последната четвърт на IV до средата на V в., много вероятно е използването на крепостта като временно убежище (*refugium*) от населението, обитаващо продължилото своето съществуване и през този период неукрепено селище. Откритите две монети на императорите Маркиан (450–457) и Лъв I (457–474), втората от които сред тънък пласт от въглени и пепел, разположен непосредствено върху материковата скала, се явяват *terminus post quem* за унищожението на укреплението, а вероятно и на селището, разположено в южното му подножие в началото на втората половина на V в.

Вторият строителен период се отнася към периода от края на V в. до края на VI – началото на VII в. Характеризира се със значително преустройство на вътрешната планировка на крепостта. Укрепената площ е плътно застроена със сгради, чиито стени в основата си са изградени от ломени камъни, споени с калов разтвор, а във височина с кирпич. По останките от такива зидове и характерните изсичания в материковата скала за полагане на техните основи, на този етап от проучването могат да бъдат сигурно идентифицирани две големи сгради (обр. 3). Първата от тях е ситуирана в най-източната част на укреплението. Планово дублира сградата от първия строителен период, използвайки частично съхранените ѝ стени. Във вътрешното пространство на сградата са обособени няколко помещения, степента на съхраненост на които не позволява точната им реконструкция. Покривната конструкция на сградата вероятно е била изградена от нетрайни, органични материали, предвид пълната липса на тегули и имбрици, индикиращи за друг вид покритие.

На базата на подземния археологически материал, строителството на сградата се отнася към края на V в., а функционирането ѝ до края на VI – началото на VII в. *Terminus post quem* за изграждането ѝ се явява предреформена монета на император Анастасий I (491–518), сечена в периода 491–498 г. Тя е намерена в каловата спойка на западната ѝ стена. Сградата е унищожена от силен пожар, отухлил кирпичите, с които са били надстроени стените ѝ. Добър хронологически репер за него са желязна фибула с подвито краче и тока тип “Сучидава”, открити сред руините на сградата. На тази датировка коренспондира и керамичният материал, представен от амфори и гърнета, характерни за втората половина и края на VI в.

В западна посока е регистрирана втора, частично проучена, сграда с издължена трапецовидна форма и дължина от близо 20 м, долепена до южната крепостна стена. Стените ѝ в основата си са изградени от ломени и грубо обработени каменни блокове, споени с калов разтвор, а във височина с кирпич. Следи от него са запазени *in situ* в южната част на сградата, в непосредствена близост до крепостната стена. Отделните помещения са отчетливо маркирани чрез изсечени в скалата тъгли и легла за полагане на зидовете. В почти всички проучвани квадрати е регистрирано запазено подово ниво, оформено посредством подравняване на материковия терен и/или запълване на естествените пропадания с пласт ломени камъни и трамбована пръст (обр. 5–6).

В едно от проучваните помещения, в квадрати K₂₂ и L₂₂, се откри изсечено в материковата скала съоръжение (“корито”) с неправилна правоъгълна форма и размери 2.30 x 0.80/0.90 м (обр. 7). Посредством оформено в скалата ребро с широчина 0.15 м е разделено от второ корито, с неясни размери, поради естественото пропадане на скалата в южна посока. Вероятно достига до южната стена на сградата, долепена до крепостната стена. Запълнителят на това издълбано в скалата съоръжение представлява отухлена пръст, в която се откриват множество фрагменти керамика, представена от характерни за VI в. гърнета, амфори и капаци. В запълнителя се откри и горяла бронзова фибула с подвито краче и псевдонавивки, явяваща се условен *terminus post quem* за запълването на съоръжението. Въпросът с неговата функционална принадлежност на този етап от проучването е сложен и трудно разрешим. При все това, имайки предвид откритите фрагменти желязна шлака, множество брусове, носещи белезите на продължителна употреба, би могло да се допусне, че съоръжението е имало производствен характер. Най-вероятно то е било свързано с добив и обработката на метали. През 2010 г. в непосредствена близост до това помещение се проучи още едно, свързано с него, в което се откриха множество костени предмети. Това е и причината, според която жилищния контекст на тази сграда трябва да се отхвърли и с голяма увереност тя да се определи като работилница, задоволяваща нуждите на местното население от сечива и инструменти.

Условен *terminus post quem* за изграждането на сградата се явява монета, открита в пласта, нивелиращ естествено пропадане на скалния терен. Върху

него впоследствие е изградена частично разрушена от иманярски изкоп стена на сградата. Монетата е напълно обезличена, но нейните метрични данни я свързват с монетосеченето от края на V в. И тази сграда, подобно на предходната, е унищожена от силен пожар, датиран с горели монети, елементи от коланни гарнитури и фибули с подвито краче и псеведонавивки, характерни за края на VI в.

Въз основа на откритите съоръжения и археологически материал, с голяма увереност може да се заключи, че укрепението в м. Долап боаз в първоначалния си вид е изградено към средата на IV в. сл. Хр. Местоположението на обекта предполага неговото отъждествяване с военно-полицейско укрепление от типа *burgus*, изградено за осъществяването на ефективен контрол и охрана на спускащия се в речната долина удобен път по дола “Долап боаз” и подстъпите към големия укрепен център на отвъдния речен бряг, известен като “Кале над Бялата стена”¹⁰. Наличието на незастроена територия, твърде значителна спрямо общия обем на укрепената площ, предполага използването на крепостта и като временно убежище от населението, обитаващо регистрираното в непосредствена близост неукрепено селище. Претърпяло разрушение в годините на Втората готска война или малко след това, с известни поправки и преустройства укрепението продължило да се използва като *refugium* докъм началните години на третата четвърт на V в. След известен хиатус в развитието си, укрепението е възстановено в края на V – началото на VI в. Претърпяло функционална трансформация, то се превръща в укрепено ядро на развилата се през Късната античност по трудно достъпните склонове на скалистия нос селищна агломерация – приемник на неукрепеното селище от предходния период. Крепостта просъществува до края на VI – началото на VII в., когато става жертва на стихийен пожар, регистриран повсеместно в проучваната територия.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Торбатов, С., Д. Драгоев.** Сондажни археологически проучвания на късноантичен укрепен обект в м. Долап боаз, с. Сваленик, Русенска област. – Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, с. 438; **Драгоев, Д.** Сондажно археологическо проучване на късноантичен укрепен обект в м. Долап боаз/Калето в землището на с. Сваленик, Русенска област. – Археологически открития и разкопки през 2008 г. София, 2009, с. 451.

² В северното подножие на укрепението в един от многобройните иманярски изкопи е открит участък от стена, която по начина си на градеж и използваната спойка е идентична с южната крепостна стена.

³ **Камбуров, П.** Сваленик. – София, 1989, 43–45, 59–60.

⁴ **Dragoiev, D.** Svalenik. – In: *Tabula Imperii Romani*. Sheet K 35/Philippopolis. Sofia, 2011 (in print).

⁵ Торбатов, С., Д. Драгоев. Цит. съч..., 438–439; Драгоев, Д. Цит. съч..., 450–453.

⁶ Драгоев, Д. Археологическо проучване на късноантичен укрепен обект в м. Долап боаз/Калето в землището на с. Сваленик, Русенска област. – В: Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 321.

⁷ През 2010 г. бе направен енергийно дисперсивен, рентгено-флуоресцентен анализ на 4 проби хоросан, взети от южната крепостна стена и контрафорса пред зазиданата потерна. Технологичните изследвания показват напълно сходство в химическия състав на хоросана от четирите проби.

⁸ Торбатов, С., Д. Драгоев. Сондажни археологически проучвания..., 438.

⁹ Нумизматичният материал ще бъде предмет на самостоятелно изследване.

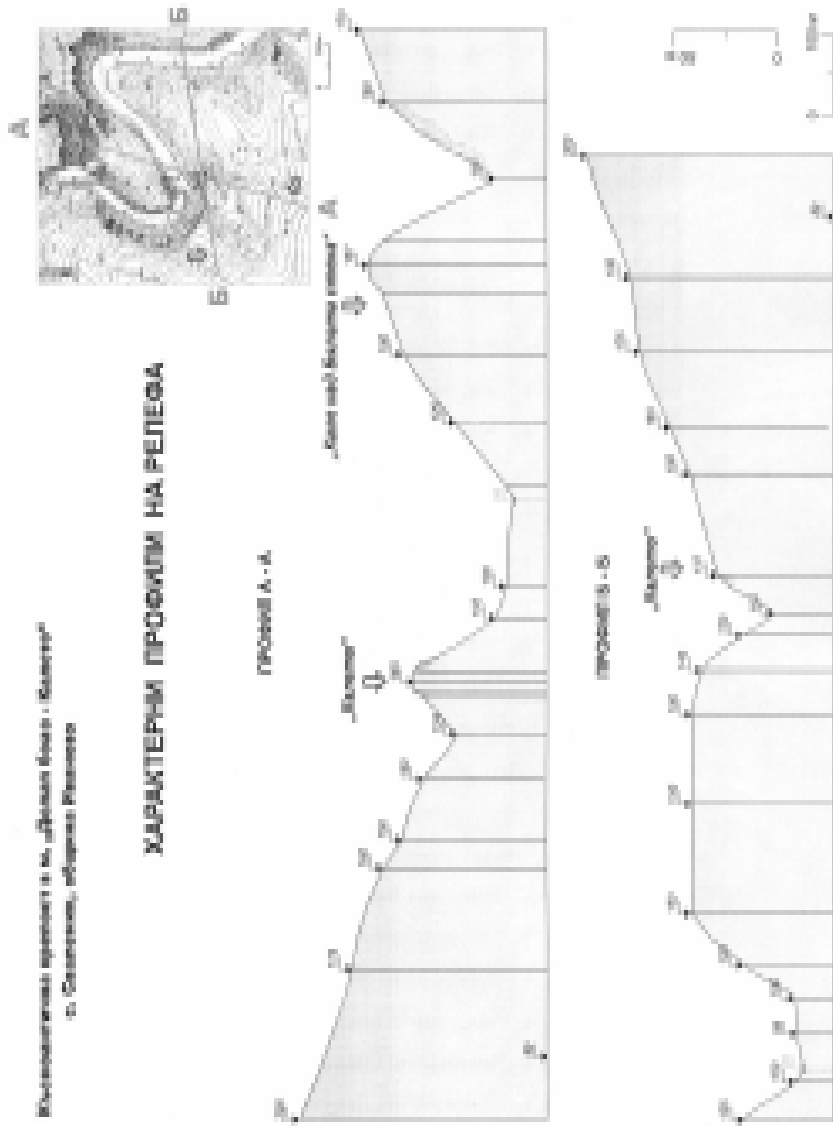
¹⁰ Торбатов, С., Д. Драгоев. Сондажни археологически проучвания..., 439.

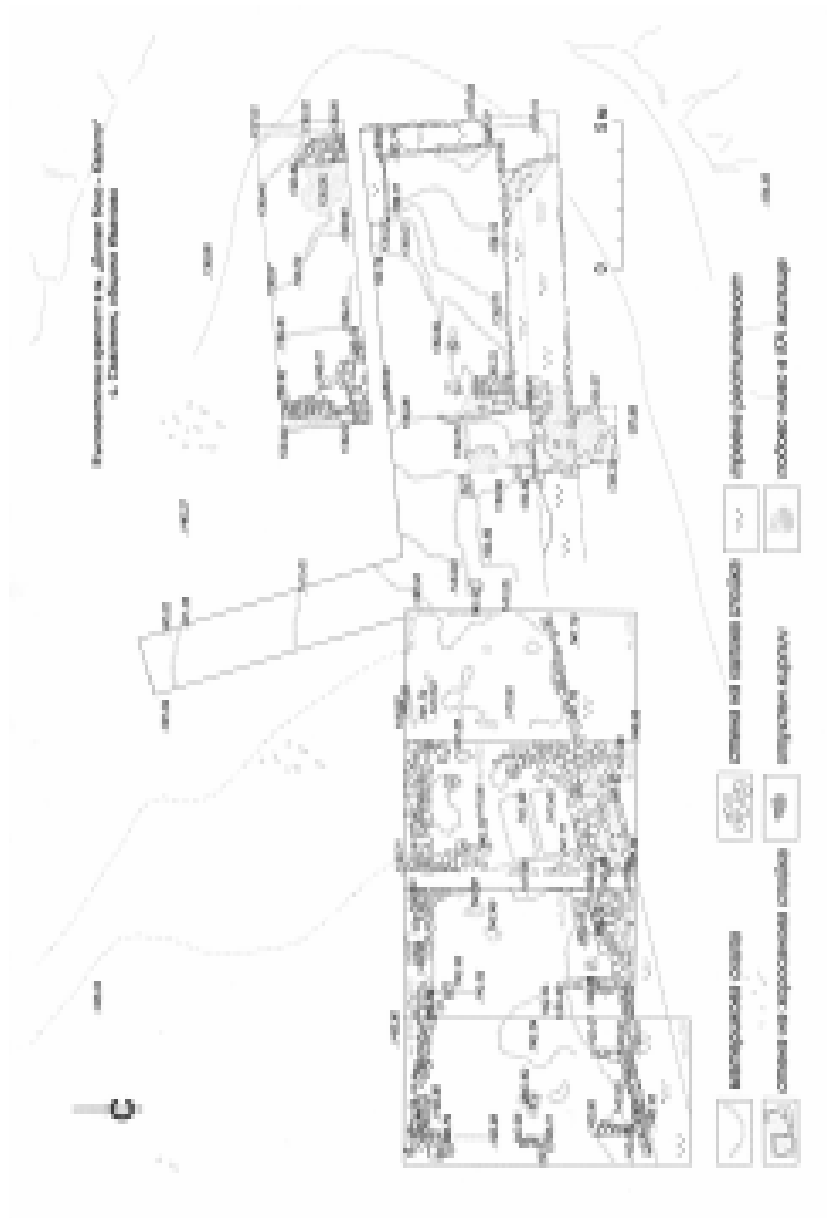
Обр. 1. Местоположение на обекта
Fig. 1. Location of the site

Българският прелез в м. „Джаман боза“ - Калотин
 в. Славяно, община Калотин

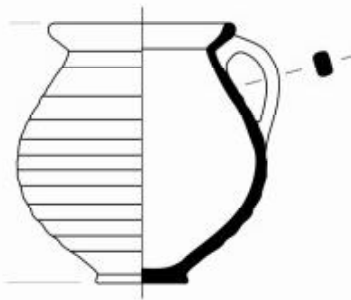
ХАРАКТЕРНИ ПРОФИЛИ НА РЕЛЕФА

Обр. 2. Характерни профили на терена
 Fig. 2. Typical profiles of the terrain

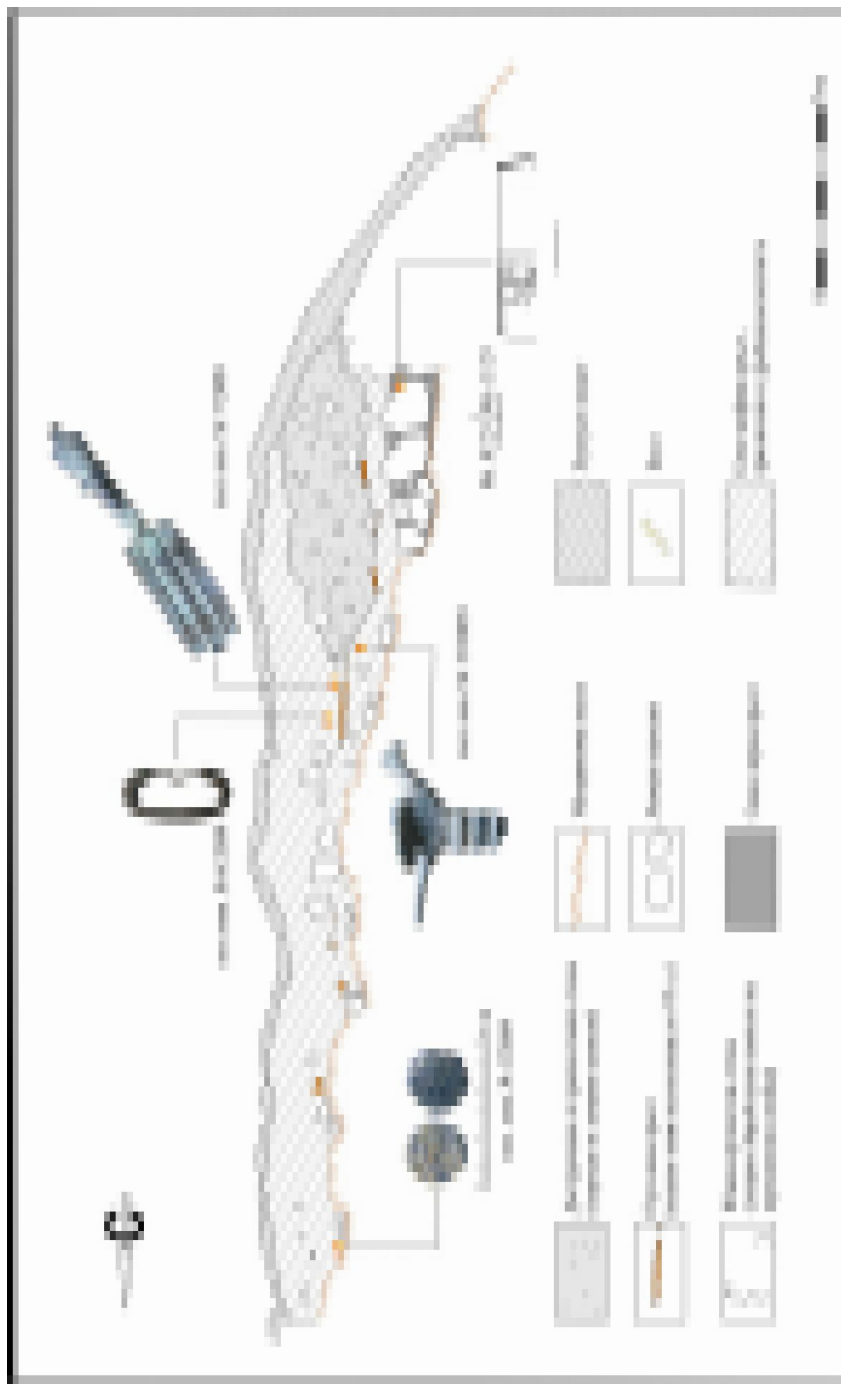

Обр. 3. Ситуационен план на разкопките (2007–2010 г.)
 Fig. 3. Situation plan of the excavations (2007–2010)

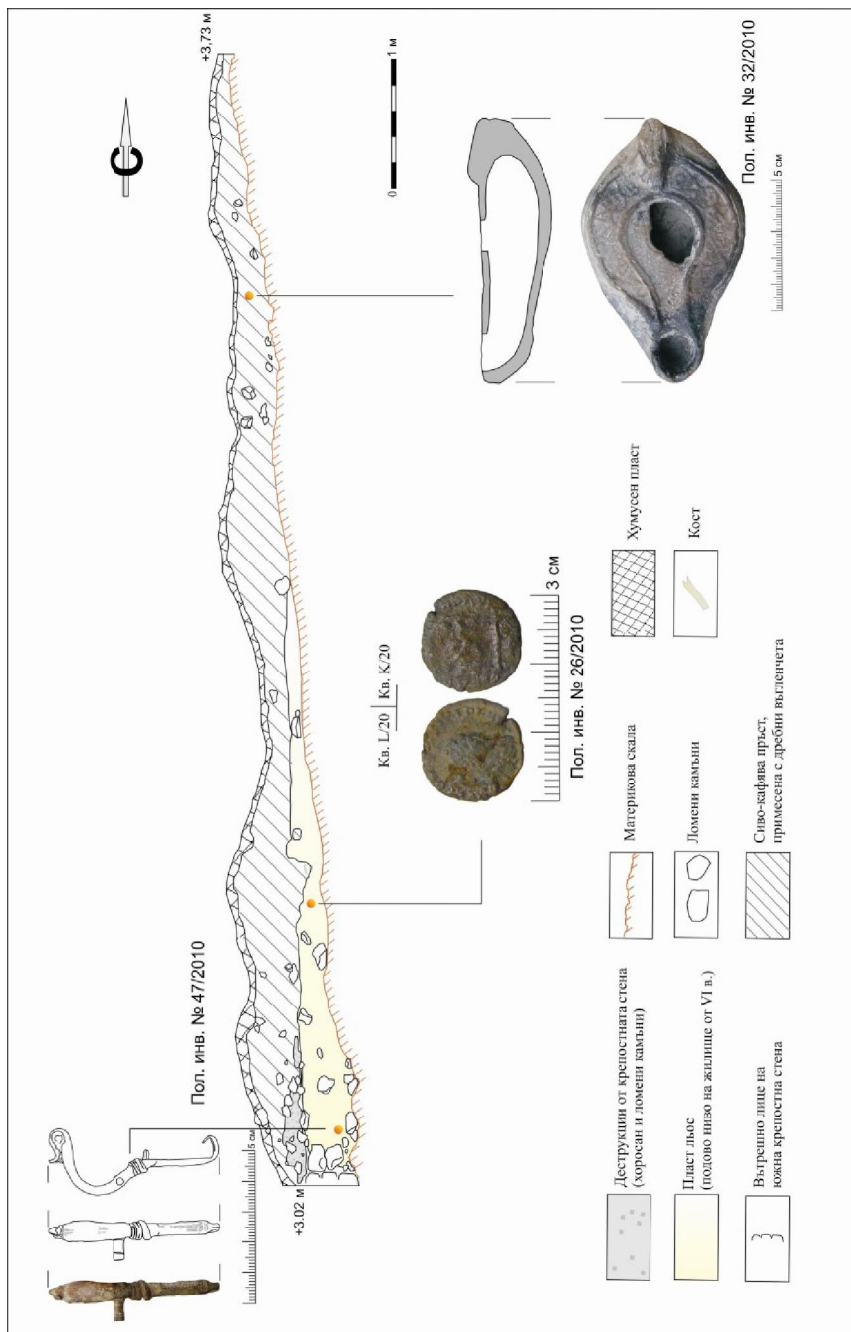

5 cm

Обр. 4. Вкопана в подовото ниво чашка, съдържаща находка от 51 броя късноримски монети
Fig. 4. A cup, dug into the floor level, containing a hoard of 51 Late Roman coins

Обр. 5. Източен профил на квадрати K_{23} и L_{23}
 Fig. 5. East profile of squares K_{23} and L_{23}

Обр. 6. Западен профил на квадрати K₂₀ и L₂₀
 Fig. 6. West profile of squares K₂₀ and L₂₀

Обр. 7. Вкопано в материковата скала съоръжение (поглед от север и изток)
Fig. 7. A facility, dug into the rock (a view from North and East)